

Prethodno priopćenje
UDK 801.311 : 940.1 Zagreb (497.5)
Primljeno 2018-06-08
Prihvaćeno za tisak 2018-08-29

KRATKI UVOD U KASNOSREDNJOVJEKOVNU ZAGREBAČKU TOPONIMIJU¹

Branimir Brgles, Zagreb

Sažetak

Autor analizira najstarije pisane potvrde zagrebačkih toponima. Riječ je o potvrdama koje nalazimo u vrelima iz XII. i XIII. stoljeća. Detaljnije je analizirana toponimija i topografija užeg prostora staroga Gradeca i Kaptola. Analizirane su najstarije potvrde hodonima i toponima te njihove poveznice s topografijom srednjovjekovnoga urbanog prostora. Potom su analizirane neke od najstarijih povijesnih toponimijskih potvrda iz šire zagrebačke okoline, odnosno iz prostora između Medvednice i rijeke Save. Tekst daje kratak pregled vrela, povijesnih potvrda i suvremenih tumačenja najvažnijih zagrebačkih toponima. Na koncu je ponuđen zaključak, kojim su toponimijske potvrde povezane s povijesnim topografskim i okolišnim uvjetima. Nastojalo se povezati povijesne i okolišne procese u srednjem vijeku s motivacijama imenovanja toponima.

Ključne riječi: hodonimi; Zagreb; srednjovjekovni i ranonovovjekovni hodonimi

UVOD

Najraniji zapisi zagrebačkih srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih toponima svjedoče kako su se u orijentaciji urbanoga stanovništva najčešće upotrebljavala opisna imena. Slična je motivacija i pri takozvanoj onimizaciji, odnosno imenovanju pri kojemu su novonastali toponimi preuzeti od starijih topografskih imena. Za srednjovjekovne stanovnike najjednostavnije je bilo imenovati neki prostor prema obilježjima po kojima se određeni prostor jasno razlikuje od drugih. Tako unutar urbanoga prostora nastaju toponimi (hodonimi) prema vanjskim

¹ Tekst je nastao u sklopu istraživačkog projekta *Documentation and Interpretation of the Earliest Croatian* (DOCINEC), br. 2698, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

karakteristikama (*Duga ulica, Visoka ulica, Blatna ulica...*), prema objektu koji se nalazi u toj ulici (*Kazališna ulica, Kipni trg, Biskupova ulica...*), prema etničkoj skupini ili profesionalnoj skupini ljudi koja nastanjuje taj prostor (*Benetačka ulica, Mesarska ulica, Lončarska ves ...*) ili pak u vezi s materijalom korištenim za gradnju (*Kamenita*). Izvan zidina, u manje gusto naseljenom području češće pronalazimo primjere imenovanja, pri kojima je došlo do onimizacije apelativa koji izravno upućuje na objekt imenovanja (primjerice, *Dolec*).

Kroz toponimiju nekoga grada možemo dobro upoznati povijest njegovih stanovnika. Imena su se kroz vrijeme mijenjala, upravo kao i sam grad. Štoviše, dinamika promjene hodonima i urbonima prati svojevrstnu povijesnu dinamiku razvoja urbanoga prostora. Detalje iz svakodnevnog života stanovnika srednjovjekovnoga grada, o čemu imamo malo pisanih podataka, također ćemo naći u zapisima gradske toponimije. Analizirajući i dešifrirajući srednjovjekovne i ranonovovjekovne gradske toponime i hodonime saznajemo kuda su se stanovnici kretali, gdje su i što radili, kakva je bila ekonomska, kulturna, vjerska i demografska situacija u pojedinim vremenskim razdobljima.

Budući da su životni prostor te lokalni i nacionalni identitet stanovnika u čvrstoj međusobnoj vezi, istraživanje motivacije i mehanizama imenovanja životnoga prostora od velikog je značaja za proučavanje povijesnog identiteta u određenom prostoru i vremenu. Također, ulice su javni prostori te njihovo imenovanje prate politička, društvena i ideološka pitanja. U XIX. stoljeću počelo je službeno imenovanje ulica, no već i prije toga vremena hodonimi su se počeli upotrebljavati u svrhu političke propagande i formiranja nacionalnoga i regionalnog identiteta. Povezanost čovjeka i njegova prostora ima ključnu ulogu u stvaranju identiteta, a budući da zajednički prostor dijele ljudi sa zajedničkim identitetom (dakle iste nacije u smislu "imaginarne zajednice"), potrebno je uočiti vezu između motivacije i stvaranja nacionalnoga duha zajedništva. Imenovanja i preimenovanja (a devedesetih godina i ponovna vraćanja starih imena) u svrhu političke propagande vrhunac dostižu u XX. stoljeću.

SREDNJOVJEKOVNI GRADEC I KAPTOL

Malo je pisanih srednjovjekovnih vrela iz kojih bismo mogli doznati nešto više o svakodnevnom životu običnih ljudi. Zbog toga je iznimno vrijedno svako novo saznanje koje rasvjetljava neki dio spomenutoga aspekta povijesnih istraživanja. Zbog manjka opširnijih pisanih vrela, toponimijske i antroponimijske potvrde u tom smislu sadrže izniman istraživački potencijal.

Najstarija žarišta naseljavanja na užem zagrebačkom području nalazila su se oko današnjega Kaptola (*capitolium*) te na utvrđenom brdašcu iznad, odnosno na

današnjem Griču. Nakon utemeljenja biskupskoga središta s crkvom izgrađeni su i stanovi za više crkveno svećenstvo srednjovjekovne zagrebačke biskupije i kaptola. Na pokrajnjem uzvišenju *Griču* izgrađeno je pak naselje obrtnika i trgovaca. Odatle i ime *Grič* (gradić, *Gradez*).² Premda stare predaje spominju drugačiji motiv imenovanja, ime *Zagreb* (za *grebom*)³ odnosi se na naselje za *grebenom*, odnosno *brdom*. Na isti način je nastao i njemački oblik *Agram*.⁴ Spomenuta teorija odgovara perspektivi vladara iz središta Hrvatsko-ugarske srednjovjekovne države koje se nalazi na sjeveru, a kojoj je to naselje za *grebenom* (Medvednicom). Narodna predaja, koju je u 19. stoljeću zabilježio zagrebački kroničar i historičar Ivan Krstitelj Tkalcić, izvodila je ime *Zagreb* od glagola *zagrabiti*. Svima je to dobro poznata legenda o Mandi i zdencu. Stalni izvor vode zacijelo je imao važnu ulogu u nastanku prvotnoga naselja, a spominjanje bana u toj predaji – koji za vrijeme velike suše pronalazi izvor žive vode – simbolizira ulogu društvenih elita i vojske u ranoj historiji naselja. U povijesnim se vrelima ime Manduševac (*Manduseuch*, *Mandwsewcz*, MHZ I: 307; MHZ I: 341.) javlja od XIV. stoljeća.

Gradec je nastao na prema jugu najisturenijem obronku Medvednice. S uzvišenja se lako nadgleda velik dio plodne savske dolina. Za razliku od drugih obronaka Zagrebačke gore na kojima su u prošlosti postojale utvrde i naselja (primjerice *Sused* i njegovo podgrađe) na *Griču* su u geomorfološkom smislu postojali bolji uvjeti za razvoj naselja. Relativno prostrana zaravan omogućila je gradnju većeg broja kuća i laku obranu od napadača iz nizine. Po svemu sudeći, praslavenska riječ **grebъ* mogla bi u tom kontekstu označavati neki oblik utvrđenja, nasipa ili opkopa. Istu etiologiju i etimologiju ima i toponim *Grac* (*Graz*, slovenski *Gradec*). Poveznicu između apelativa *zágreb* (*zagrepsti*) s toponimom *Zagreb*, kao i moguće značenje 'utvrda, opkop, šamac', utvrdio je još dvadesetih godina prošlog stoljeća Petar Skok.⁵ Oslanjajući se na starije etimologe i jezikoslovce te na mišljenja u to vrijeme najvažnijih historičara, iznosi tumačenje prema kojem je ime *Zagreb* postalo od 'za grabom' ili od *zagrepsti* 'ukopati, opkopati'. U današnje vrijeme, sudeći prema najnovijim publikacijama, istraživači su skloniji prihvatiti tumačenje prema kojem se ime dovodi u vezu sa smještajem 'za grebenom'.⁶ Najstarije potvrde u pravilu su pridjevi, ktetici i etnici (*zagrebiensis*, CD II: 134). Stoga se najstarija potvrda toponima *Zagreb* javlja tek potkraj XII. stoljeća (*Zagrabia*, CD II: 309; CD III: 7).

² "montem quendam nomine *Gradyz*, iuxta *Zagrabiam*", (Codex Diplomaticus, dalje CD IV: 323).

³ Od predslav. i pred-ie. **grīpa* < **gřep(p~)*- (Skok 1971: 685); praslavenskoga *ger-bh-*, *gr-ebh-* (Pokorny 2005: 1035–1037).

⁴ Staropruski *garbis* < planina (Pokorny 2005: 1035–1037).

⁵ Skok 1926: 1–14.

⁶ Gluhak 1991: 56–59; Gračanin 2012: 2–27.

Među najstarijim potvrdama iz XIII. stoljeća spominju se likovi *Grec*, *Grech*, *Gradez*, *Gradec* i *Gradyz* (CD III: 10, 153). Germanofonim naseljenicima bliži je bio lik Gratz ili Grätz.⁷ Toponim *Kerec* prema L. Dobronić je hungarizirani lik toponima *Gradec* (*Kerec*, CD XI: 279).⁸

U najstarijoj fazi izgradnje Grič i Kaptol poprimaju oblik karakterističan za europske srednjovjekovne gradove na prijelazu iz XII. u XIII. stoljeće.⁹ Upravo se tada naselje na brdu Griču prvi put spominje (1201. godine). Takav raspored i međuodnos utvrđenih gradova specifičan je za srednjoeuropski prostor,¹⁰ a sastoji se od dviju osnovnih zona. Prva je periferna, prislonjena uz gradske obođe i zidine, na neravnu terenu koji je uvjetovao razvoj zone. Riječ je o *podgrađu* ("suburbium"), prostoru između zidina i potoka u dolini. Druga je zona središnja, pozicionirana u središnjemu dijelu platoa ili zaravni, a njezin je urbanistički razvoj vrlo pravilan.

Ulice u Gradecu razvijenoga srednjeg vijeka nisu imale službena imena. Za orijentaciju su služili *otoci* ("insulae"), odnosno ulicama omeđene četvrti na koje je grad bio podijeljen, a kojih je bilo devet. Spominju se tek administrativna imena. Glavna je ulica *media platea* koja je spajala središnji trg s južnim gradskim vratima. Ostale su gradske ulice nazivane *platea communis*. Za ulice u podgrađu češće se koristio naziv *ves* (vicus). Tako su nazivane: *Mesnička ves* ("vicus carnificum"),¹¹ *Šoštarska ves* ("vicus sutorum"), *Njemačka*, *Teutonska* ili *Nemška ves* ("vicus Theutonicallis") i *Lončarska ves* ("vicus lutifigulorum"). U to je vrijeme (sredinom XIV. st.) Gradec imao oko 4 stotine kuća i 3 tisuće stanovnika.

U srednjem vijeku ulice predstavljaju osnovni element urbane infrastrukture. Osim očite funkcije održavanja i olakšavanja prometa, važne su i zato što pružaju javan prostor za društvenu interakciju. Prostori ispred crkava i vijećnica u srednjovjekovnim europskim gradovima često imaju ceremonijalnu namjenu, jer je za okupljanje svih (ili većine) gradskih stanovnika bilo potrebno imati prošireni otvoreni prostor. U kasnome srednjovjekovnom razdoblju osim glavnoga trga, od građana nazivanoga *Trg za svetim Markom*, postojao je još i *Margaretski trg* ispred crkve sv. Margarete.¹² Dakako, takvi su se otvoreni prostori, osobito ispred crkava, koristili i za trgovinu. U kasnom se srednjem vijeku izdvajaju tri glavne gradske cjeline. Sjeverna se prostirala uz glavnu ulicu i do Popovog tornja, potom

⁷ Klaić 1955: 41–59.

⁸ S tom se konstatacijom, doduše ne slažu svi istraživači. J. Čuk smatra da je riječ o posjedu Krug (usp. Kampuš 1965: 129–139.)

⁹ Mohorovičić 1952: 29–32.

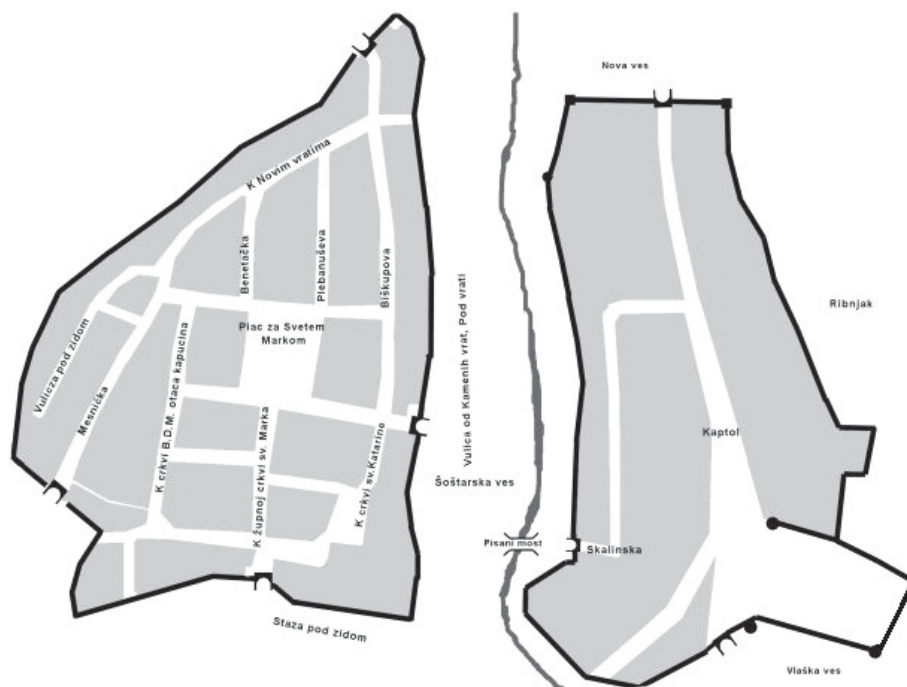
¹⁰ Bedenko 1989: 5–7.

¹¹ *portam carnificum*, MHEZ I: 46 MHZ I: 237

¹² MHZ XXII: 12.

središnja, koja je nastala u vrijeme utemeljenja, te južna uz Ćirilometodsku ulicu.

Najstarije ulice Gradeca možemo prepoznati i po obliku. Naime, za srednjovjekovno je razdoblje karakteristično ljevjkasto proširenje ulica, koje u urbanim prostorima nastaje organski. Primjere takvog razvoja ulica nalazimo kod odvajanja *Visoke* od *Blatne* (današnje *Demetrove*), zatim kod ulaska *Mletačke* u *Blatnu* te spoja s *Popovskom* (*Opatičkom*).¹³ Ujedno, riječ je o najstarijim gradskim ulicama, koje prate konfiguraciju terena, odnosno slijede prirodan prilazni put iz nizine te smjer pružanja gradskih zidina. Detalji oko prilaza u grad, odnosno gradskih vrata također odaju da su i ti prostori oblikovani u vrijeme najstarije faze srednjovjekovnoga urbanog razvitka.

Zemljovid 1. Gradec i Kaptol u srednjem vijeku

Primjer srednjovjekovnoga urbanističkog razvoja s prirodnim proširenjem i ljevjkastim izgledom glavne ulice nalazimo i na Kaptolu. Glavna je kaptolska ulica vodila od sjevernih vrata do *Nove vesi*, formirajući glavni trg pred katedralom.

¹³ Mohorovičić 1952: 29–32.

Uz tu glavnu os grade se kućice i kurije, a forsiranjem naseljavanja *Opatovine* nastala je paralelna ulica.¹⁴ Treći je izdvojeni dio Kaptola jugozapadni ugaon na kojem se razvio tipičan srednjovjekovni, organski razvijen i nepravilan skup uličica, s nekoliko proširenja i manjih trgova. Riječ je o dijelu naselja koje se razvilo u dolcu, prema potoku Medveščaku. Taj dio naselja dobio je ime Dolac (*Dolec*), a bio je spojen s glavnim trgom, s vratima *Dverce* (nasuprot gradečkim *Dvercima*, značenje je isto – male dveri) te sa *Skalinskom* ulicom, nazvanom po stepenicama kojima se uspinjalo do gradskih vrata.¹⁵ Tom ulicom stanovnici Kaptola spuštali su se prema *Krvavom* ili *Pisanom* mostu (bio je crvene boje) preko potoka *Crikvenika* (u vrelima se spominje i *Crikvenište* i *Medveščak*).¹⁶ Kroz glavna južna vrata (kasnije nazvana Bakačeva, po zagrebačkom kardinalu) dolazilo se do *Vlaške vesi*, a po izlasku kroz sjeverna vrata dolazilo se u *Novu* ili *Lepu ves*.

Vlaška vulica po prvi put se spominje u dokumentu iz 1242. godine¹⁷ (“Civitate illam veterem Zagrab dictans fuisse, sed per exiguum, cuius praecipua villa fuit vicus latinorum vulgo Vlaszka vullicza, ita olim dicta quod Itali Mercatores, Sclavonice Latini dicti”) iz kojega doznajemo da su stanovnici te ulice trgovci iz talijanskih zemalja, koje domaće stanovništvo naziva Latinima. Na sličan je način imenovana i jedna od najstarijih ulica gornjega grada – *Mletačka*. Prema predaji, u toj su ulici stanovali mletački graditelji koji su radili na staroj crkvi sv. Marka. Povijesnim je pak istraživanjima, koja su uključivala pomnu analizu povijesnih dokumenata, dokazano da je u XIII. stoljeću doista postojala “mletačka kolonija na Gradecu”.¹⁸ Ta se zajednica odnosila u prvome redu na rodbinu trgovca Perkina (ili Perinkola) koji se pojavljuje u dokumentima 1256. i 1259. godine,¹⁹ a dosegaio je čak i čast zagrebačkoga suca. U kasnijim razdobljima srednjega vijeka također su dokumentirani mnogi “gosti” (*hospites*) koji dolaze s Apeninskog poluotoka i nastanjuju se na zagrebačkom Gradecu. Vrela potvrđuju da u Gradec dolaze obrtnici iz sjeverna Italije (u literaturi se spominju Venecija i Firenca). Svoje su dućane talijanski trgovci držali u samome središtu grada, kod crkve sv. Marka, a među njima je bilo liječnika, brijača, zlatara.

Došljaci iz Štajerske i drugih germanofonih zemalja bili su vješti postolari i članovi postolarskog ceha. Stoga se *Njemačka* ili *Nemška ves*, koja se nalazila između Gradeca i Kaptola uz potok Crikvenik, u vrelima ponekad javlja imenom

¹⁴ “*incolae vici nostri Opatouina*” (MCZ II: 390).

¹⁵ MCZ V: 121.

¹⁶ *Cyrkuenich, Cirkonit, Cyrkenich, Chergueny* (CD IV: 174; MCZ I: 43).

¹⁷ “*quod videlicet villa zagradiensis, necnon hospites de vico Latinorum ad ipsam pertinentes*” (MCZ I: 19).

¹⁸ Klaić 1982: 99.

¹⁹ CD V: 12

Šošarska ves.²⁰ U nekim drugim dokumentima ta je ulica nazvana *vicus exterior* (Vanjska ves, jer se nalazila s vanjske strane zida)²¹ i *vicus lutosus* (Blatna ves, zato što se nalazila uz potok).

U gradskoj upravi je s određenim brojem “prisežnika” i savjetnika bila zastupljena svaka od četiri jezične skupine: Slaveni, Latini, “Teutonci” (Germani) i Ugri. Premda nemamo preciznih podataka o brojnosti pojedinih skupina, činjenica da su nacionalne zajednice ostale zabilježene u toponimiji srednjovjekovnog Gradeca jasno upućuje na to da njihova brojnost i povijesni utjecaj nisu bili zanemarivi.²²

U podgrađu Gradeca tekao je potok Ilica uz koji su se naseljavali lončari, koristeći mokru ilovaču iz potoka.²³ U ilovači neki autori nalaze motivaciju imenovanja Ilice (il< ilovača, glina), naselja koje se prvi puta spominje godine 1429.²⁴ a ponekad se naziva i *Lončarska ves*.

Imena ulica su najčešće pisana latinskim i sasvim su neustaljena. Ipak, neki se hodonimi javljaju sustavno gotovo u istom liku. Tako do kraja XVI. stoljeća često nahodimo ova narodna imena: *Mesnička vulica* (“vicus seu platea publica vulgo Mesznichka vulicza dicta”)²⁵ čije se ime zadržalo sve do danas i *Biškupova vulicza* (“vicus seu platea publica Episcopalis vulgo Biskupova vulicza dicta”).²⁶

U Zlatnoj Buli građani Griča preuzeli su obavezu gradnje zidina oko svoga grada. Prema sačuvanim dokumentima u tome su uspjeli najkasnije do 1261. godine.²⁷ Ne znamo kojim su redoslijedom građene pojedine građevine koje nalazimo nakon XIV. stoljeća. *Mesarska* se vrata spominju već 1334. godine. Iz vrela saznajemo da se kraj tih gradskih vrata održavao živ gospodarski život. Ondje se, naime, u XV. stoljeću prikupljala vinska desetina s kaptolskoga desetinskog kotara Glavnice. U ulici su se nalazili mesarski dućani, po kojima je ulica dobila ime.²⁸ Nakon što su gradske zidine proširene, obuhvatile su uzvišenje s *Vulicom pod zidom* (kasnije *Visokom ulicom*). Mesnička su vrata premještena niže, u blizinu križanja s ulicom koja će u 19. stoljeću dobiti ime *Streljačka*.²⁹ *Nova vrata* prvi se

²⁰ “vicus Theutonicorum seu sutorum” (MCZ I 1889: 246.)

²¹ CD II: 50.

²² O srednjovjekvnim bratovštinama (talijanskoj, njemačkoj i hrvatskoj): MCZ I: LXXVIII; MCZ IV: 36, 37.

²³ U znamenitoj Povelji kralja Andrije iz 1209. godine zabilježeni su po prvi put u povijesti mnogi toponimi. U vrelu se spominje i “*fluuio Wlica*” (CD III: 153).

²⁴ “*puteus scaturiens Ilicza vocatus*” (MCZ IX: 178.)

²⁵ HR-DAZ, prot. 75, p. 135, 153.

²⁶ Krčelić 1770: 41.

²⁷ MCZ I 1889: 31.

²⁸ “*ad portam civitatis, carnificum dictam*” (MCZ I: 146, 297.)

²⁹ *Streljačka* je ime dobila po streljani koja je u XIX. stoljeću izgrađena na mjestu na kojem je danas Kinoteka (kino Tuškanac)

put spominju 1383. godine, a njihovo ime upućuje nas na to da su na sjevernom ulazu u grad postojala starija vrata.³⁰ *Velika kamena vrata* prvi se put spominju 1375., a smatra se da su podignuta stotinu godina ranije i da su bila glavni ulaz u grad. Tek će ih kasnije stanovnici početi zvati *Kamenitim vratima*.³¹

Gradska vrata, kao i zidine, održavali su sami građani koji su točno određenim redosljedom čuvali i ključeve gradskih vrata. Iz jednog popisa iz 1429. godine, u kojemu je sačuvan redosljed čuvara tih ključeva, doznajemo broj i točna imena gradskih vrata. Osim već spomenutih *Mesarskih*, *Novih* i *Kamenih vrata*, to su: *Poljska vrata*³² koja su se tako zvala jer se kroz njih prolazilo prema poljima na jug prema Savi, zatim vrata *Surove dverce*³³ ili mala vratašca (male dveri) koja se spominju i kao *Vrata nasuprot svetom Franji* ("porta qui itur versus sanctum Franciscum", kako je zabilježeno u jednom kupoprodajnom ugovoru 1397. godine) a moguće je da su ta vrata nazivana i *Latinska vrata* ("porta latina", kako se nazivaju 1363. godine).³⁴

Kako nije bilo službenih imena ulica, u srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim dokumentima iste ulice u različitim vrelima imaju razne oblike. Često nalazimo opisna imena prema objektima ili točkama u gradu prema kojima su te ulice vodile. Iz tih opisa doznajemo i koje su točke u gradu bile važne, primjerice glavni trg, župnikova kuća, pa čak i kuća gradskog krvnika. U jednom dokumentu zapisano je sljedeće opisno ime ulice: *ulica koja od Novih vrata vodi na trg kraj župnog dvora ovoga grada*.³⁵ Današnja Ćirilometodska ulica u jednom je vrelu zabilježena kao *Ulica koja vodi prema župnoj crkvi sv. Marka i nasuprot iste crkve, a Kolni put koji vodi k crkvi Gospe Djevice Marije otaca Kapucina Matoševa. U Blatnoj ulici uz gradske bedeme živjeli su grički siromasi, a nosila je i opisno ime Ulica k Novim vratima*. Glavni gradski forum, današnji Markov trg u vrelima se javlja kao *Veliki javni trg* ili *Trg crkve svetoga Marka*, a često se naziva jednostavno *Trg* ili pak *Plac za svetem Markom*.³⁶

Plebanuševa ulica dobila je ime prema župnome dvoru i zadržala je svoje ime do polovice XVIII. stoljeća kada se u ulicu doselio pivar. Od tada ime ulice je

³⁰ "ad novam portam civitates" (MCZ II 1894: 67–68.)

³¹ "ad portam lapideam" (MCZ II 1894: 67–68.)

³² "ad portellam civitatis campestris seu ad campum tendentem" (MCZ II: 67–68.)

³³ "ad portellam parvam civitatis predictae, ab oriente sitam, surove dwerce vulgo appellatam" (MCZ II 1894: 67–68.)

³⁴ MCZ IV: 295.

³⁵ "Vicus seu platea a nova porta forum versus, penes domum parochialem huius Civitatis tendens" (HR-DAZ, Prot. 75., p. 38–39.)

³⁶ MCZ XIX: index.

Pivarska.³⁷ Usporedno sa gradskim zidinama prolazila je ulica *Pod zidom*, koja se zvala i *Visoka ulica*. Dijelovi Radićeve ulice nosili su imena: *Ulica ispod Kamenih vrata*, *Duga ulica* i ulica *Pod vrati*.

U ovom razdoblju afirmiraju se na Griču crkveni redovi koji imaju značajno mjesto u povijesti grada i u izgradnji identiteta grada i njegovih građana. Njihov značaj ostaje zapisan i u gradskoj hodonimiji. Tako je ulica *K crkvi Blažene Djevice Marije otaca Kapucina* nešto kasnije postala *Kapucinska*, trg ispred Isusovačkog samostana *Jezuitski*, ulica koja vodi prema samostanu Klarisa *Opatička*, a *Nova vrata* katkad su se nazivala i *Frauentor*.

Velikaške obitelji su također značajno utjecale na izgled grada. Gradnjom palača polako su počele nestajati krivudave ulice nastale dugotrajnom aglomeracijom sitnih čestica unutar bedema. Nastaju snažne, izrazite barokne vizure koje daju današnji izgled gradskim ulicama poput *Gospodske* (tako se zvala zbog gospodskih kuća) glavne srednjovjekovne ulice. U tom razdoblju nastaju barokne zgrade poput palače Oršić-Rauch ili novih zgrada oko *Kamenitih vrata*, čiji je izgled tada također promijenjen.

3. TOPONIMI U PODGRAĐU I SAVSKOJ NIZINI

U potvrdama kraljeva Emerika i Andrije iz prve polovice XIII. stoljeća, u kojima su popisivane međe biskupijskih posjeda, mnogo je najstarijih potvrda toponima sa šireg područja današnjega Zagreba. Među tim se potvrdama ističu mnoga imena potoka, riječnih rukavaca i otoka. Preko potoka *Crikvenika* (Circuniza, CD III: 7) i *Trnave* (riulus qui dicitur Tornawa, CD III: 7) do *Blizne* (Blisna CD III: 7). Uz samu rijeku Savu (*Sawa*, CD XI: 279), nalazimo potvrde toponima *Savica* (Sanza, CD III: 7), spominju se i *Stara Sava* (antiqua Zaua, CD XI:279), *Savišće* (Zauische, CD XI: 279), *Savica struga* (Zauischam Struga, CD XI: 279) te mnogi drugi toponimi koji svjedoče o snažnoj ulozi rijeke i topografije riječne doline u povijesnome razvoju (Oborou, Kalische, Struga, Zothla). Rijeka Sava je kroz povijest imala dvojak utjecaj na gospodarski razvoj Gradeca i Zagreba. Ona je često ograničavala razvoj grada, ali mu je istovremeno pružala i neke mogućnosti. Tok rijeke Save imao je ključan utjecaj na razvoj naselja u nizini. Plodna zemlja, aluvijalnog podrijetla s visokim udjelom humusa čvrsto je povezana s najranijim razvojem stalnih naselja, ali i s razvojem agrarne proizvodnje.

³⁷ Današnja Basaričekova, nazvana po Đuri Basaričeku koji je ubijen u atentatu u parlamentu Kraljevine SHS u lipnju 1928. godine.

Područje na kojemu je moguće utvrditi kontinuitet naseljavanja od antičkoga doba, Podsusedsko je polje i područje Donjeg Stenjeveca. Na tim je područjima utvrđen kontinuitet naselja koji potječe od pretpovijesti. Dobro je istraženo stenjevečko groblje, koje potvrđuje da je u antici – na mjestu gdje se i danas nalazi Stenjevečka crkva – postojalo naselje. Na tom su se području u XIII. stoljeću našli cisterciti, koji su ondje izgradili svoju *grandu* (samostanske gospodarske zgrade). Preselivši crkvu s područja današnjeg Podsuseda na mjesto gdje se nalazi danas (u Donjem Stenjevcu), oni su vrlo vjerojatno prenijeli i toponim. Naime, oltar B. D. Marije nalazio se u crkvi posvećenoj sv. Martinu u blizini Susedgrada. Neposredno uz tu crkvu nalazila se spilja, a nešto dalje i kamenolom. Od njem. apelativa *Stein* najvjerojatnije i potječe etimologija toponima Stenjevec.³⁸ Južno od Podsusedskog polja i Stenjeveca nalazio se riječni otok. Dio toga otoka, koji se u to doba zvao Egidijev otok, cistercitema je poklonio jedan od članova utjecajne srednjovjekovne obitelji Ača. Budući da je taj posjed ostao u rukama crkvenih redova, narod mu je s vremenom dao ime Opatovina (danas Savska Opatovina).

O specifičnoj geomorfologiji savske doline svjedoče povijesne potvrde koje nalazimo i u mlađim vrelima, iz druge polovice XIII. i XIV. stoljeća. I među tim su potvrdama učestala imena čiju etimologiju dovodimo u vezu s riječnim tokom, utjecajem rijeke na dolinu i s promjenama njenoga toka. U savskoj dolini, na širem zagrebačkom području nalazimo mnoštvo toponima čije postanje povezujemo s močvarnim tlom. U tom kontekstu plodni su apelativi *blato*, *blinja* ('naplavljena nizina'), *borb* ('močvarište, kaljužasto zemljište'), *čret* ('močvarna šuma'; > psl. *čertъ 'močvarno mjesto u šumi, trstik'), *kal*, *kalina* ('blato, mulj'), *ilovina*, *jelovača* ('blatna zemlja'), *lom* ('močvarno mjesto, blatište), *lub* ('blato, bara'), *pleso* ('naplavljena livada, močvarni podvodni teren u šumi'), *poloj* ('dolina uz vodu koja je često poplavljena')³⁹ Potvrde toponima motiviranih tim riječima nalazimo u srednjovjekovnim vrelima. Među najstarijim su potvrdama toponimi: *Blato* (*Blata*, CD III: 154, 202), *Cupan laz* (CD IV: 210), *Čret* (*čret* lat 'silva paludosa', sln. 'trska'; CD III: 290), *Jezero* (*Jezero*, CD IV: 449.), *Kalište* (kalista, CD VII: 108), *Kerč* (Kerec, MHZ I: 3), *Kruga* (Chrogh, CD III: 448; MHZ I: 10), *Lokve* (loque, CD VI: 349), *Mlak* (Mlak, CD VI: 375), *Mlaka* (Mlaca, CD III: 154), *Mrtvica* (Mertvice, CD III: 158), *Mrzlopolje* (Merzlopolje, CD VII: 349), *Obed* (Obed, CD III: 156), *Obrež* (Obres, CD III: 10), *Okrug* (Ocrog, CD IV: 209), *Pijavičina* (Pyauichna, CD III: 290), *Pišenica* (Pissenicham, CD V: 82), *Horugvica*

³⁸ Brgles, Branimir. 2015. Stanovništvo i topografija susedgradsko stubičkog vlastelinstva (1450. – 1700.) Zagreb: Doktorska disertacija. 75; Putanec, Valentin. 1985. Postanak toponima Stenjevec. u: Župa Uznesenja Marijina Stenjevec. Zagreb: Župa Stenjevec. 7–9.

³⁹ Brozović Rončević, Dunja. 1999. Hidronimi s motivacijom vrelišta na povijesnom hrvatskom jezičnom području. *Folia onomastica Croatica* 8. 1– 44.

(Horonguza, CD III: 94), *Siget*,⁴⁰ Sopotnica (Zpopotnica, MHZ I: 17), Struga (Ztrugua, CD III: 157). Brojni su rukavci, mrtvaje i "savice" također zabilježeni već od početka XIII. stoljeća: Savica (Zoysca, MHZ I: 17), Savnik (Saunic, CD II: 43), Svibnik (Zuibnic, CD IV: 237).

Toponimi koji opisuju specifičnu zagrebačku geomorfologiju na području iznad savske nizine, odnosno u kontaktnom području između nizine i pobrđa te na obroncima Medvednice također su vrlo sugestivni: *Pobrežje* (Pobresya, MHZ I: 147), *Podgorje* (Podgoria, CD III: 10), *Polonje* (Polona, CD IV: 20), *Predolje* (Predolia, CD III: 220), *Prekopa* (Precopa, CD IV: 124), *Završje* (Zawarsia, CD III: 152). Iznimno je velik broj potvrda raznih potoka i potocića koji se s Medvednice spuštaju prema dolini i onih koji se spajaju s većim savskim pritocima: Blizna (CD IV: 180), Glavnica, Globočica (CD III: 151), Globoka mlaka (CD III: 154), Globuč (CD IV: 20), Lomnica (Lomnica, CD III: 159), Lomski potok (Lomzky potok, MHZ I: 17.), Lumno (Lumno, CD IV: 283), Nezníčpotok (Neznich potok, MHZ I: 17), Obonjin (Obonin, CD III: 157), Pišec (Pissech, CD VI: 450), Tresteruk potok (CD III: 157).

Osobito su nam važni srednjovjekovni toponimi antroponimnog postanja, odnosno predijalni toponimi: *Bokanovo polje* (MHZ I: 325), *Chakanouch* (MHZ I: 146), *Čučerje* (CD III: 7.; vjerojatno od osobnoga imena Čučuk za koje potvrdu također nalazimo u XII. st. *Zorizlau filii Chuchuk*, CD III: 290), *Dankovec* (CD III: 373; osobno ime *Danko* potvrđeno je u XIII. st.), *Davidovec*, *Dedići*, *Deščevac*, *Ded potok* (CD III, str. 92), *Egidijev otok*, *Ljubešica* (Lubesiza, CD III: 151), *Mače* (Macha, CD VI: 448), *Miroševac* (MHEZ I: 46), *Mikulić* (MHEZ I: 46), *Pantelovec* (Pantelouch, CD III: 152), *Vugra* (Vgra, CD III: 8).

Rašireni su, dakako, i toponimi biljnog podrijetla: *Brest* (CD I: 195), *Brestova mlaka* (CD III: 154), *Brestovec* (CD VII: 349.), *Brezovica* (CD III: 151), *Bukovec* (MHZ I: 146),⁴¹ *Gremlja* (Gremla, CD III: 152), *Hrašćina* (Hraschyna, MHZ I: 209).

Na širem je zagrebačkom području potvrđeno postojanje nekoliko srednjovjekovnih riječnih prijelaza. Ta su mjesta često imenovana uz pomoć apelativa 'gaz; pličak; prijelaz' (lat. vadum psl. *brodъ). U srednjovjekovnim vrelima nalazimo, primjerice, ove potvrde: *Kameni brod* (Camen brod, CD V: 391), *Lonča* (Lomka, CD III: 152; MHZ I: 72), *Luka* (Loca, CD III: 291), *Progni brod* (Progni brod, CD III: 151).

Očekivano, dio toponima čije smo potvrde pronašli u vrelima s početka XIII. stoljeća nismo uspjeli odgonetnuti. Primjerice toponimijska potvrda *Fayz*, za

⁴⁰ 'rječni otok'

⁴¹ *Bukva* psl. *buky.

koju se u vrelu kazuje “nunc Carleuch”, dakle Kraljevec, mogla bi biti jednostavno *Ves. Trpinja* (Turpigna), *Trestina*, *Škopica* (Scopiza), *Tupal*, *Vučji lug* (Wlcilog, CD III: 154), *Lubel*, *Lubenik* i još neka imena ne možemo povezati sa suvremenim toponimima.

Povezivanje Gradeca i Kaptola s Ilicom i prostorom južno, prema savskoj dolini, započelo je u mlađem razdoblju. Do tada su sela u savskoj dolini bila dijelom gradečkih ili biskupskih, kaptolskih posjeda. Samo se naselje proširilo prema jugu tek u drugoj polovici XVII. i početkom XVIII. stoljeća, kada su nastale brojne kućice na potezu od *Kamenitih vrata* preko *Harmice* do crkve sv. Margarete na početku *Ilice*. Značajan porast stanovnika u navedenom razdoblju uzrok je značajne izgradnje *Vlaške ulice*, *Nove vesi*, *Potoka*, *Harmice*, *Margaretskog trga* i *Ilice*. U to doba razvija se i *podgrađe Manduševac* (“suburbium Mandussevecz dictum”)⁴² koje se odnosilo na čitav prostor južno od potoka Medveščaka (trg i sav naseljeni prostor južno od njega). Trg se ponekad naziva *Sajmišni trg Manduševac* (“forum nundiale Mandussevecz”), a rjeđe *Trg Manduševac zvan Harmica* (harmica, mađ. harmicz < tridesetina) i *Trg tridesetnice* (“forum tricesimae”). Sjeverno od kuća na tom trgu prolazio je potok, a prolaz između kuća i potoka zvao se *Splavnica* (splavnica, oplavnica < propust vode uz mlin). Počinju se razvijati i prometni pravci koji povezuju grad s okolnim centrima. Prema sjeveru uz Medveščak (ulica *Potok*), prema Trnju i dalje mostu na Savi (*Med grabami*, kasnije *Petrinjska*), prema Susedgradu i dalje prema slovenskim zemljama (*Ilica*). Posebno su zanimljivi hodonimi nastali od imena gradskih posjeda, vinograda i oranica. Podno brda *Ilica* ili *Penezne gorice*⁴³ (peneznica < biljka, lat. burs pastoris)⁴⁴ na kojemu su građani 1648. godine počeli graditi crkvu posvećenu svetom Roku zaštitniku od kuge (danas Rokov perivoj) bila je *Gmajna*, odnosno zajednička paša za stoku svih građana. Na sjeveru se nalazio posjed *Prekrižje*, brežuljak *Đurđeščak* ili *brežuljak svetog Jurja* (MCZ XXII: 110, 111.) koji je dobio ime po kapeli sv. Jurja te posjed *Smrek* ili *Cmrek*.⁴⁵

ZAKLJUČAK

Iz navedenih podataka o srednjovjekovnoj toponimiji Gradeca i Kaptola možemo uočiti nekoliko zaključaka. Hodonimi, odnosno toponimi koji se odno-

⁴² Dobronić 1992: 174–175.

⁴³ “Ilicza ili Penezne Goricze” (MCZ XVIII: 249.)

⁴⁴ Šulek 1879: 288.

⁴⁵ MCZ XXIII: 208.

se na urbano područje Gradeca dijele se prema dvjema razvojnim fazama. U prvom razdoblju nalazimo bogata, opširna opisna imena te nekoliko kraćih, koja su motivirana specifičnim obilježjima pojedine ulice. Posebnu skupinu čine hodonimi nastali prema kteticima. Važnu i veliku skupinu čine hodonimi nastali onimizacijom, odnosno jednostavnim preuzimanjem topografskih imena (*Ilica*). U kasnijem periodu zamjećujemo veći broj imena, osobito prema objektima i drugim važnim točkama u gradu. Možemo zaključiti da u ranonovovjekovnom razdoblju prevladavaju jednostavna opisna imena (*Nova ves, Potok, Kamenita*) i imena prema objektima (*Bišкупова, Harmica, Kapucinska, Od Kamenitih vrat, Plebanuška, Pod vrati, Pod zidom, Margaretski trg, Plac za svetim Markom*) nekoliko ih je imenovano prema profesionalnim skupinama i nazivima za ljudsku djelatnost (*Kožarska, Lončarska, Mesnička*) i prema kteticima (*Mletačka, Njemačka, Laška ves*).

U prvom razdoblju često nalazimo više hodonima za istu ulicu. Također nalazimo bogate opise ulica koji se koriste u mnogim dokumentima a koje ne možemo smatrati hodonimima. U drugom razdoblju nalazimo spontano nastale hodonime čiji se likovi sve više ustaljuju.

Onimizacijom je nastao i velik broj toponima u nizini, podno Gradeca i Kaptola. Među tim toponimima osobito se ističu toponimi nastali od raznih naziva za blatišta, primjerice: Blato (< blato), Oborovo (< *боръ 'močvarno, kaljužasto zemljište'), Čret (< čret 'močvarno mjesto ili šuma, kaljuža u šumi'), Ilica (< ilovina 'blatna zemlja'), Kalinovica (< 1. kalina 'glib, blato, vlažno mjesto' 2. kalina < psl. +kalina 'lat. viburnum opulus, biljka koja raste na vlažnom terenu'). Učestali su i drugi apelativi koji upućuju na razne vrste močvarnih tala te toponimi nastali od hidronima ili od apelativa koje povezujemo s hidromorfologijom.

LITERATURA:

Bedenko, Vladimir. 1989. *Zagrebački Gradec. Kuća i grad u srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga;

CD = Smičiklas, Tadija (ur.) 1907. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. V. Zagreb: JAZU.

Digitalizirana zagrebačka baština: nacrt grada Zagreba (M 1: 11 520). Elektroničko izdanje izvornika objavljenog 1878. <http://kgzdz.arhivpro.hr/index.php?doctype=1&vrstado=6> (pristupljeno u listopadu 2011.)

Dobronić, Lelja (ur.) 1953. *Monumenta historica civitatis Zagrabiae XIX. Acta colonos civitatis spectantia 1615.-1665. Regesta proventuum et expensarum civitatis 1614.-1669*. Zagreb.

Dobronić, Lelja. 1955. Teritorijalni razvoj Zagreba : prema etapama u numeriranju kuća u XIX. stoljeću. *Čovjek i prostor*, 2, Zagreb, 29–30.

Dobronić, Lelja. 1960. *Stare numeracije kuća u Zagrebu*. Zagreb: MGZ.

Dobronić, Lelja. 1967. *Zagrebački Gornji grad nekad i danas*. Zagreb: Izdavački zavod JAZU.

- Dobronić, Lelja; Ivanović, Jozo (ur.) 1992. *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrebiae. Povijesni spomenici grada Zagreba. Razni protokoli. XXII*. Zagreb: Zavod za Hrvatsku povijest filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Dobronić, Lelja. 1992. *Slobodni i kraljevski grad*. Zagreb: Školska knjiga.
- Gluhak, Alemko. 1991. Još o imenu grada Zagreba. *Jezik* 29/2. 56–59.
- Gračanin, Hrvoje. 2012. Zagrebačko područje do osnutka Biskupije, u: *Povijest grada Zagreba. Knjiga 1. Od prehistorije do 1918.* (ur. Ivo Goldstein, Slavko Goldstein. Zagreb: MGZ. 2–27.
- Gregl, Zoran; Ružić, Ivan; Švab, Mladen; Težak, Dubravka. 1994. *Zagrebačke ulice*. Zagreb: Naklada Zadro, MGZ.
- Kampuš, Ivan; Karaman, Igor. 1994. *Tisućljetni Zagreb*, Zagreb: Školska knjiga.
- Kampuš, Ivan. 1965. Prilog pitanju postanka varoši Gradeca kraj Zagreba. *Historijski zbornik* 18, 129–139.)
- Klaić, Nada. 1951. Iz topografije zagrebačkog Gradeca. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, 1, Zagreb, 135–154.
- Klaić, Nada. 1982. *Zagreb u srednjem vijeku*. Zagreb: SNL.
- Klaić, Nada. 1955. Prilog pitanju postanka slavonskih varoši. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta* 3, 41–59.
- Krčelić, Baltazar Adam. 1770. *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis*. Zagreb: Typis primo Rainerianis, dein Zeraushegianis, ac demum Antonii Jandera Typographi.
- Mohorovičić, Andre. 1952. Analiza historijsko-urbanističkog razvoja grada Zagreba. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 5, Zagreb, 27–51.
- Mumford, Lewis. 1961. *The City in History*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Pokorny, Julius. 2005. *Indogermanisches Etymologisches Woerterbuch*. Francke.
- Skok, Petar. 1926. Toponomastički prilozii. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 5. 1–14.
- Šimunović, Petar. 1966. Za povijesnu patinu u nazivima zagrebačkih ulica. *Jezik*, XIII/5, Zagreb, 14–27.
- Šimunović, Petar. 1984. *Imena – spomenici prošlosti : Zagreb – Medvedgrad – Medvednica. Kaj*, XVII/6, Zagreb : Kajkavsko spravišće, 3-16.
- MCZ = Tkalčić, Ivan (ur.) 1889. *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrebiae. Povijesni spomenici grada Zagreba*. Zagreb.

OVERVIEW OF ZAGREB'S LATE MEDIEVAL TOPONYMY

By *Branimir Brgles*, Zagreb

Summary

The author analyses the historical attestations of Zagreb's place-names. Most of the attestations come from the 13th century. The oldest toponyms are descriptive, named after the specific appearance or layout of the subject being named. In the Sava river valley, part of the modern city of Zagreb, prevail toponyms which could be linked to the influence of the river, the changes of the riverbed and the marshy land around it.

Keywords: odonyms; Zagreb; medieval and early modern street-names

Prijevod: autor